

CURSOS FUNDACIÓ FITA
EL FLÂNEUR A LA FINESTRA

Part primera

D'ON VENIM LLUNYÀ

Sessió nº 10 (17, V, 2017)

CRISTISME (3)

El Poder, la Doctrina i el Missatge (s.IV-XIV)

J. Jubert Gruart

De l'expansió del cristisme al triomf de l'Església

“El triomf de l'Església en el curs del segle IV només fou possible a costa de renunciar a la fe primitiva, la dels dotze.”

Ch. Guignebert (1921)¹

Pel que fa al pensar, *“els dotze segles que separen el Concili de Nicea (325) de la Reforma (s. XVI) foren un regnat quasi sense competència del cristianisme en la seva forma catòlica (o, millor dit, llatina) sobre la cultura, la mentalitat i la sensibilitat de la major part d'Europa”*.²

La nova Església (el cristianisme que ha mutat del *cristisme*) serà *“universalista i guerrera, exclusivista, violentament intolerant i particularment temible pels jueus, puntejada d'espinosos dogmes absoluts que desafien la raó, farcida de ritus minuciosos i múltiples, poderosos i misteriosos, carregats d'insostenibles devocions particulars que es dirigeixen a tantes Nostres Senyores pràcticament diferents i a tants sants especialitzats, regida per un clergat amo de la fe i de la consciència dels laics, i que, ja*

¹ Ch. Guignebert, o.c., p.188

² Jacques Le Goff, o.c., p. 61.

jerarquitzada estrictament, tendeix cada vegada més a rebre les ordres d'un centre únic ..."³.

Quan, segles a venir, es llegiran les uniformades paraules, conceptes i tractats de la "*tropa porfiada i subtil dels teòlegs*" (escolàstics neoristolòtics), quan es contemplaran les innombrables i sumptuoses construccions que acullen els cultes cristians, on es vol "*agradar a Déu amb les riqueses*"⁴, les esplèndides cerimònies que s'hi celebren i els símbols que les animen, ... "*quan tot això es compara amb la religió del profeta galileu, que pretenia únicament anunciar als seus germans la Bona Nova de l'arribada del Regne i fer-los dignes de rebre'l, ... quan tot plegat es compara amb la religió de Jesús, la pietat del qual s'aixecava vers el Déu dels seus pares, ... quasi no es troba res en comú entre una i altre*" (entre el cristisme expanditi i el cristianisme triomfant).⁵

Difós extensament el **missatge cristista** (s. I-II), construïda i instaurada la **doctrina** (s. III-IV), institucionalitzada jeràrquicament l'Església, convertit el cristianisme en religió d'estat (Constantí i Teodosi), després d'un primer pols de força amb l'Estat, només li resta a l'Església assolir naturalment el **poder**. Amb independència de coincidir aquesta aspiració plenament amb la seva voluntat (supremacia de la Ciutat celestial sobre la terrenal), de fet, l'Església s'hi veié forçada: a la "caiguda de l'Imperi romà" d'Occident, per causa de la infiltració i invasió bàrbara i l'extrema feblesa de l'Imperi, l'"*Església organitzada*"⁶ representà l'única estructura territorial i administrativa, calcada de la romanitat, que evità l'enfonsament de les estructures públiques en un caos pràcticament absolut. El món romà havia estat certament governat, abans de sucumbir, per homes que en poc es diferenciaven dels bàrbars invasors, però fou l'associació de l'Imperi romà amb l'Església cristiana la que permeté (en enderrocar-se el primer, almenys i en primera instància, a Occident) salvar el món antic i preservar-ne runes prou poderoses com per perviure fins avui.

Encara que "civilització" és un concepte nascut de l'activitat especulativa del segle XVIII, grecs i romans, tot i no haver fet extensiu l'ús del mot-concepte 'civil' per designar un estil de vida, tenien plena consciència de l'oposició entre la seva forma de viure en comú i la que era característica de tots els altres pobles/països existents al marge de Grècia i Roma, als que qualificaven de *Barbaria*.⁷ És aquesta "civilització" (no bàrbara), precisament, el que la supervivència i sostinguda continuïtat de l'Església cristiana conservà. Això sí, al cost i benefici de convertir-se en una poderosa estructura de poder plenament temporal (ben oposadament al seu missatge original).

³ Id. p. 187.

⁴ Le Goff, o.c., p. 107.

⁵ Ch. Guignebert, o.c., p.188.

⁶ Denys Hay, "El concepto de cristiandad", a David Talbot Rice (dir.), *La alta edad media*, Alianza, Madrid, 1988, p. 496

⁷ Id. p. 490.

I. Manifestacions de poder i contrapoder

“Crist venc, Crist regna, Crist impera”

Laudes, s. VII

Aquests Apunts no són el lloc on desenvolupar una extensíssima, ben documentada i escassament o nul·lament divulgada història del poder assolit per l'Església Catòlica i Romana i els seus caps d'estat, els Pontífexs o Papes, al llarg dels segles medievals. Però si l'objectiu del *flâneur* abocat a la finestra és de comprendre **on som**, hem de fer inexcusables incursions al **d'on venim**.

Posarem, doncs, l'accent en un nombre reduït d'episodis suficientment il·lustratius, significatius i rarament descrits, emmarcant-los cronològicament (epocalitat i localitat), assajant de rescatar-los de l'oblit (i de subseqüent nosògena pèrdua d'identitat).

Constatarem com de superficial fou, malgrat les aparences arqueològiques i escripturades, la cristianització de l'Occident medieval. La primera evidència és que després de l'etapa intensa d'expansió del *crístisme* primer, basat en sinceres/autèntiques conversions individuals, després de l'oficialització del cristianisme com religió de l'Estat/Imperi romà i a partir de la “caiguda de Roma”, “el cristianisme només va arribar a ser la religió d'Occident a partir del segle VIII”⁸, empresa aconseguida per mitjà de **conversions forçades**. Ja no es tracta de l'expansió de la fe (en la Bona Nova) sinó de la imposició d'una superficial submissió (que no adhesió) a una doctrina incomprendible (s'ignora el significat del contingut i, per tant, nul·lament o escassament interioritzada), imposada amb extrema violència física i mental (matances, deures i càstigs).

Breu recordatori de dos antecedents significatius

1. A l'any **367**, l'emperador **Gracià** renúncia al títol de *Pontifex maximus* (sacerdot principal en el culte estatal romà), un càrrec concedit a Cèsar l'any 63 a.e.a.
2. Pocs anys després **Lleó I el Magne [440-461]**, essent bisbe de Roma, s'enfronta a Atila (v. *supra*, p. 450). És considerat **el primer Papa de l'Església** catòlica romana.

⁸ André Vaauchez, *La espiritualidad del occidente medieval*, Càtedra, Madrid, 1995 (1995), p. 14.

L'Imperi romà d'Orient (Imperi Bizantí)

476 (1229 A.U.C.): Quan s'assenyala, tòpicament, aquest any com el de la “caiguda de l'Imperi romà” es comet una greu inexactitud. “Caigué”, sí, entorn d'aquesta data, una important part de la part Occident de l'Imperi romà i la seva civilització (la romanitat) a causa de la filtració i invasió de tribus bàrbares del nord (alemanyes). L'Imperi romà, però, continuà durant mil anys més, durant tota la llarga Edat Mitjana, fins el 29 de maig de 1453,⁹ a la part Oriental (extrem est d'Europa i territoris adjacents d'Àsia).

A partir de l'any 476, els emperadors instal·lats a Constantinoble continuaren considerant nominalment seus els fragments de territoris occidentals no ocupats, mantenint-hi febles guarnicions i recaptadors d'impostos. Però, mentre occident anava caient en la “barbarització” i divisió, la porció oriental de l'Imperi romà, amb capital a Constantinoble, continuà essent rica, poderosa i unida, culte. De fet, aquest *Imperi “grec” o bizantí*,¹⁰ serví de contenció als nous invasors orientals, els àrabs, permetent a l'occident europeu construir una civilització pròpia i diferenciada.

Els emperadors de Constantinoble, de fet, mai renunciaren a la seva titularitat sobre els territoris i “províncies” occidentals que havien estat el nucli fundacional i més identificador del gran Imperi romà. Malgrat mantenir el grec i no el llatí com idioma, malgrat la separació religiosa que es produirà i l'orientalització de les seves costums, mai deixaran de denominar Imperi romà el seu regne. Però el cert és que a partir del 476 la porció occidental s'oposà quasi sistemàticament a tota ingerència de Constantinoble.

Un fet aquest, a l'igual que el que serà lleument considerat més endavant en referir-nos a la qüestió de les imatges (iconoclàstia), de crucial i significativa importància quan al futur d'Europa/Occident (el “d'on venim llunyà”). En un exercici d'ucronia podríem assajar de respondre a ¿què hagués passat si Constantí no hagués traslladat la capital de l'Imperi a Constantinoble, si malgrat això l'Imperi romà hagués mantingut la unitat d'Occident i Orient (no deixant abandonat a la seva sort la part occidental), si ...? En el dir incisiu de Nietzsche la realitat irrecusable d'Europa hauria estat (i potser serà) ser “la petita península d'Àsia”¹¹.

⁹ V. Steven Runciman, *La caída de Constantinopla*, Espasa, Madrid, 1997 (1965), 326 p. Tot i tractar-se d'un relat literalitzat, brillant i històricament concisament ben documentat, resulta il·lustrativa la lectura de Stefan Zweig, “La conquista de Bizancio”, a *Momentos estelares de la humanidad*, Ed. Juventud, Barna, 1959, pp. 33-60.

¹⁰ L'Imperi romà que té des de Constantí la seva capital, a Constantinoble, rebé inicialment per part dels romans occidentals la denominació d'Imperi Grec i, després Imperi de Bizanci, l'antic nom de Constantinoble. Aquesta denominació resulta pertinent a partir del segle VII, quan, amb l'emperador Zenó, ja no pot parlar-se més d'Imperi romà occidental.

¹¹ Citat per S. Zweig, “El pensamiento Europeo en su desarrollo histórico” (1932), a *Tiempo y mundo*, Ed. Juventud, Barna., 1959, pp. 205-223 (p. 217).

L'Imperi Romà d'Occident, del 476 al 754

La barbarització d'Occident (de la romanitat a la barbaritat)

Convertir els caps

La primera estratègia dels missioners cristians, treballant entre els pobles germànics de ferma estructura tribal, consistí en obtenir la “conversió” dels seus caps directament o per intermedi de “princeses cristianitzades” i, a partir d'aquí, produir la **conversió obligada** del súbdits.

Com que els pobles bàrbars, bàsicament germànics, que al llarg del s.V s'instal·laren dins l'Imperi Romà¹² d'Occident, eren arrians, es produïren escassos conflictes violents amb la població autòctona. Conflictes que sí es produïren, per contra, quan es tractà de pobles pagans, com **els francs**, conqueridors de la Gàl·lia (excepció feta de la Provença).

La **conversió**, produïda l'any **498**, de **Clodoveu** (466-511)¹³, rei dels francs salis [481-508] i dels francs [509-511], que ara dominen la pràctica totalitat de l'antiga Gàl·lia romana, fou un punt d'inflexió definitiu pel que fa al futur d'occident.

A l'any **589**, amb el Concili de Toledo i la “conversió” a l'ortodòxia dels visigots arrians de la península ibèrica, es dona un pas definitiu en la consolidació temporalment unitària de la cristiandat occidental.

Occident iconodúlic versus la iconoclàstia oriental. Escissió de l'Església d'Occident i d'Orient

A l'any **717** (25 de març) té lloc la coronació de **Lleó III** (675-741) [717-741] com emperador de **Bizanci**. L'Imperi acabava de passar dècades d'inseguretat i anarquia, a partir del primer destronament del seu predecessor Justinià II. A més els àrabs ja havien iniciat la seva marxa sobre Europa travessant el Bòsfor. A l'agost han posat setge per terra i mar a l'emmurallada i inexpugnable Constantinoble i amb un emperador militar disposat a conjurar el perill islàmic i a enfortir i reunificar l'Imperi romà.

Un any més tard les tropes àrabs, absolutament derrotades, retornen a la seva pàtria. Trobant així tancat un fàcil accés per l'Est (i que, d'haver reeixit, hauria comportat

¹² Com els visigots instal·lats a Aquitània i més tard a Hispània; els burgundis, incorporats al regne franc en el s.VI; els ostrogots a Itàlia i els llombards que els reemplacen el 568.

¹³ La “conversió” de Clodoveu té els mateixos trets hagiogràfics que la de Constantí (batalla decisiva, invocació d'ajut diví, promesa de conversió en cas de victòria, ... (v. Gregori de Tours).

ucròniques conseqüències per a la civilització occidental), poc temps després, l'Íslam, encarnat en els berebers o moros, reinicia la seva penetració a Occident per Espanya i fins el sud oest de França.

A més d'organitzar un exèrcit nombrós i poderós, amb l'objectiu de restaurar l'ordre interior, Lleó III encara posa sota control i frena el poder que exerceixen sobre la població l'organització monacal de l'Església (només a la ciutat de Constantinoble es compatibilitzen en aquest moment un centenar de monestirs). A destacar que les comunitats de monjos eren propietaris d'enormes extensions de terres conreades, per les quals estaven exempts d'impostos i ni ells ni els seus arrendataris estaven obligats al servei militar. El seu important influx sobre el poble radicava en la possessió en les seves esglésies de fantosiques relíquies de Jesucrist (*vera creu*, trossos de la corona d'espines, claus de la crucifixió...), de la Mare de Déu (peces de vestimenta) i de nombrosos sants, dotats tots aquests variats objectes del poder de fer miracles. Un altre atractiu especial eren les nombroses *icones* (imatges pintades) que embellien les parets i s'usaven àmpliament en els rituals litúrgics.

L'intent de reforma religiosa de Lleó III es centrà, precisament, en les *icones*, amb l'argument de la idolatria que comportaven (un vell tema, car al judaisme, i que ara l'Íslam expansionista havia actualitzat). El **726**, Lleó III proclama el **primer decret iconoclàstic** on, a més de l'abolició de les icones, també es simplificava el ric i distintiu ritual en el culte. Funcionaris iconoclastes (trencadors d'imatges) procediren a una sistemàtica destrucció de nombrosíssima imatgeria religiosa (emulant en aquest tema a l'acció empresa tres anys abans pel califat de Damasc). Són nombrosos els fidels **iconodúlics** (veneradors d'imatges) que emigren de l'Imperi oriental a Itàlia, enduent-se les seves icones.

El papa **Gregori III** [731-741], a qui l'emperador Lleó III considera i tracta com només "bisbe de Roma", rep l'ordre iconoclàstic de Lleó III. El representant de l'emperador a occident, l'exarca de Ravena, no pot exercir cap força coercitiva sobre el papat, el major terratinent d'Itàlia i exempt de tota contribució tributària. Gregori III convoca, dins el primer any del seu pontificat (**731**), un concili a Roma que condemna i excomunica els iconoclastes.

El 732, fent ús de les seves prerrogatives legals, Lleó III retirà al "bisbe de Roma" la jurisdicció sobre les províncies "gregues" de l'Imperi (Sicília, Il·líria i Grècia), confiscant-li terres i rendes (reorganitzant completament el malmès sistema recaptatori de l'Imperi).

Gregori III, tot i que devia el seu nomenament a la confirmació de l'exarca de Ravena, seguí la senda inaugurada pels seus predecessors (Constantí [708-715] i Gregori II [715-

731]) d'oposar-se als dictats i exigències doctrinals¹⁴ i iconoclàstiques de Constantinoble.

Gregori III, a la desesperada demanà ajut i el va obtenir als llombards (Carles Martel) per tal de poder fer front al sac d'Itàlia iniciat per tropes de Lleó III. Un ajut que condicionarà irreversiblement la ruptura entre les dues grans esglésies cristianes (la catòlica romana/llatina i la "ortodoxa" oriental), ruptura que es farà extensiva a Occident/Europa i l'Imperi romà oriental (Bizanci).

Una sola Església (sense el conflicte arrià i fermament continuista de la iconodulia) i amb un sol cap (el Papa), té el terreny manifestament simplificat per esdevenir interlocutora davant dels poders temporals. Per afermar-se més el pols de força li mancava encara esdevenir també ella mateixa (és a dir, el papat) un sobirà *inter pars* i amb avantatge (sumant al poder "espiritual" de la possessió de "la Veritat" i les claus de "la salvació" una titularitat de poder "temporal" o polític).

És precisament en aquests moments quan el monjo Beda el Venerable (662-735) inicia la seva campanya per aconseguir afermar la llengua llatina a la part occidental, postulant la unitat de llengua i religió com cofactor d'una unitat territorial i política ben diferenciada d'Orient.

Creació dels Estats Pontificis (755). Falsa donació de Constantí

La primera conseqüència de l'entrada de "*la Veritat*" en la política fou la incrementació de la mentida. Mentida sistemàtica, ja iniciada en l'hagiografia servil al poder polític (Constantí) d'Eusebi i de Lactanci, però que queda maximalitzada i ben exemplificada en la famosa "falsa donació de Constantí", un document redactat per un funcionari papal (Cristòforo) l'any **754**, però datat el 30 de març de **315**, que conté una ordre de Constantí fent donació al "papa universal" **Silvestre I** [314-335] de:

1. "*...el nostre palau*" (del Laterà)
2. "*... totes les províncies, palaus i districtes de la ciutat de Roma i d'Itàlia*"
3. "*i també les regions d'Occident*".

Segons aquest sorprenent document, silenciats durant 440 anys, a més de fer aquesta donació de propietats i de territori, anant més enllà de les competències del poder imperial, Constantí hauria decretat que "*la sagrada seu del benaurat Pere regirà les*

¹⁴ Exigència d'acceptació de les conclusions del Concili *quinisextum* o Trulano: condemna del monotelisme, preeminència de Constantinoble i de l'emperador en qüestions religioses, supressió de la "continència sexual" pels eclesiàstics, lleva per els monjos, prohibició de representar a Crist com un corder, ...

quatre altres seus principals d'Antioquia, Alexandria, Constantinoble i Jerusalem, de la mateixa forma que totes les esglésies de Déu de tot el món".

El document, així mateix, dóna una dramàtica explicació del perquè d'aquesta magnanimitat: malalt de lepra, Constantí té un somni on Pere i Pau l'hi comuniquen que, per tal de guarir, acudeixi al "papa" Silvestre (amagat en el "mont Sacre") per tal de rebre el baptisme cristià.¹⁵ Així, curat miraculosament de la malaltia, *"en nom del Senat i de tot el poble romà, Constantí va fer donació de les Regions d'Occident al vicari del Fill de Déu i a tots els seus successors"*.¹⁶

Finalment el document ofereix una justificació absolutament inèdita del perquè del seu trasllat a Constantinoble: per no interferir amb la seva presència el govern temporal del "papa" del món sobre la part occidental de l'Imperi.

Que es tracta d'un document burdament confegit i fals ho provà, a inicis del renaixement, **Lorenzo Valla** (1407-1457)¹⁷, cronista i secretari del rei de Catalunya Alfons el Magnànim a Nàpols. Valla, a *De falso credita et ementia Constantidini donatione*, demostra amb arguments lingüístics i històrics la falsedat del suposat document. Així, al marge de l'anàlisi "gramatical" (per mitjà del qual pot datar que la redacció del document està feta en posterioritat a l'any 700), Valla hi detecta dos elementals errors històrics:

- 1) Silvestre I [314-335], a qui en el document es qualifica de "papa universal", és exclusivament bisbe de Roma; el primer bisbe de Roma en rebre oficialment la denominació de Papa, com s'ha apuntat més amunt, fou Lleó I [440-461], un centenar d'anys després de la pretesa "donació de Constantí".
- 2) En el document es fa esment de Constantí auto titulant-se "conqueridor dels huns", cinquanta anys abans de l'aparició d'aquest poble invasor a Europa.

Aquest document és, precisament, el que el Papa **Esteve II** [752-757], de la poderosa família romana dels Orsini i, per tant, llatí (després d'una llarga sèrie ininterrompuda

¹⁵ Abans d'aquest encontre amb el "papa" Silvestre, relata el document de Cristoforo, Constantí havia consultat a l'estament sacerdotal "pagà" que li indicà que es banyés amb la sang calenta de nenes petites. L'emperador, però, commogut pels plors de les mares obligades a sacrificar els seus fills, desistí de l'intent.

¹⁶ *Constitutum domini Constantini Imperatores*, Còdex Imperial o Còdex Vaticà.

¹⁷ V. "Cuadro cronológica" (referent a Valla) a Lorenzo Valla, *Historia de Fernando de Aragón*, Akal, Madrid 2002, pp. 11-13 (Edició de Santiago López Moreda). Lorenzo Valla, igualment, posa de manifest els molts errors en la traducció llatina (Vulgata) del Nou Testament, atribuïda a sant Geroni (v. supra, p. 433). Autor de "De Voluptate et vero bono" (1431), sobre el plaer (260 p.), cant a la llibertat personal, sense traves socials, religioses o filosòfiques, i contra els estoics: "El sentit de la vida és el plaer", "el plaer és l'únic bé"; o s'argumenta que es pot ser cristià sense estimar el dolor.

de papes grecs des de l'any 685)¹⁸, va presentar a **Pipi el breu** l'any 754. Pipi, majordom dels palaus merovingis de Nèustria [741-751] i Austràsia [747-751], feia només 4 anys que, per mitjà d'un cop d'estat, s'havia proclamat rei dels francs [751-768]. Accedeix al poder una nova aristocràcia, la dels nobles que basen el seu poder en la possessió de terres, el cap més visible de la qual són els majordoms de palau d'uns reis, el merovingis, en absolut estat de decadència. Queda obert el camí vers el feudalisme.

Per tal de revestir la seva legitimitat i continuïtat, amb l'objectiu de fundar una nova dinastia validada no exclusivament per l'ús de la força (cop d'estat), Pipi II sol·licità (751) al papa Zacaries [741-752] la seva aprovació i **unció** (consagració realitzada per Bonifaci, arquebisbe de Magúncia). Pipi és ara "*rei per la gràcia de Déu*".

És a aquest puixant **Pipi** al que **Esteve II** recorre per demanar-li ajut enfront dels nous invasors bàrbars, els longobards, que, davant de la indiferència/passivitat del llunyà (resident a Constantinoble) emperador Constantí V (fanàtic iconoclasta), van penetrant (des de l'any 570) a la península italiana i que després del seu pas de l'arrianisme al catolicisme han fixat la cort a Pavia, plantejant-se estendre la seva autoritat en tota la península, expulsant d'ella els bizantins. Roma, que es manté sota la sobirania teòrica de Bizanci, es veu lògicament amenaçada (malgrat la catolicitat dels longobards).

En ple hivern del **754**, Esteve II travessà els Alps i es trobà amb Pipi a l'abadia de Saint Denis (París). Pipi, segons les cròniques interessades, rebé una molt concreta i explícita comanda d'Esteve II: els territoris que ara s'havien apoderat els llombards havien de ser "restituïts" a sant Pere (al seu representant), doncs, d'acord amb el document que li presentava, quatre segles abans el mateix sant emperador Constantí els havia regalat a Silvestre, representant en aquell moment de l'apòstol Pere.

Pipi, relaten totes les cròniques, acceptà la comanda i complí la promesa: derrotà els llombards en dues campanyes i els hi imposà entregar *de facto et de iure* al Papa els territoris que s'enumeren a la "*Donació de Constantí*" (entre els quals hi ha les ciutats de Ravena, Ancona, Iesi, Gubbio, ..., cada una d'elles amb les seves pertinents rendes).

En contrapartida, Esteve II **consagrà** i **ungí** de nou a Pipi (i a la seva descendència hereditària, Carlemany i Carloman, futurs corregnants dels francs) amb el títol de "*patrici dels romans*", fins aleshores inherent a l'exarca de Ravena (representat de l'emperador romà). El gest deixava ben patentitzada la ruptura de l'Església occidental, amb seu central a Roma, amb l'Imperi romà oriental (Bizanci).

¹⁸ Joan V [685-686], Conon [686-687], Sergi I [687-701], Joan VI [701-705], Joan VII [705-707], Ainino [708], Constantí [708-715], Gregori II [715-731], Gregori III [731-741] i Zacaries [741-752].

“La coronació de Pipi, amb la benedicció (consagració) del Papa, com rei legal dels francs, senyala una clara ruptura amb l'època merovíngia i una preparació per l'època de Carlemany. El contrast entre els majordoms de palau (intendent principal/governador) i el reis nominals, inactius (políticament), tenia cert paral·lelisme amb la posició dels papes enfront de l'emperador de Bizanci. De la mateixa forma que Carles Martell havia d'invocar sempre l'autoritat del seu rei - ombra, així els papes continuaven datant els seus edictes d'acord amb l'any de regnat de l'emperador bizantí, encara que des de la controvèrsia iconoclasta haguessin deixat d'admetre que li deguessin cap obediència. En cert sentit, la coronació de Pipi, el 751, fou un pre anunci de la de Carlemany a l'any 800. Ambdues foren etapes en una nova orientació de la societat occidental i una nova concepció de l'Església i de l'Estat”.¹⁹

La consagració de la que s'anomenarà dinastia dels carolingis “suposava una sanció formal que es reafirmaria amb penes canòniques –excomunió i entredit- a aquells que gosessin escollir per rei a alguna persona aliena a la seva descendència”²⁰, reafirmant-los en el tron.

“En aquests moments Pipi necessitava del Papat de la mateixa manera que aquests necessitava del rei franc”.²¹

A l'any **756**, Pipi tornà a acudir en ajut del pontífex quan Ataülf, rei del longobards assajà d'apoderar-se de Roma i fou novament derrotat pels francs. Les importants ciutats de Bolonya i Ferrara passaren a incrementar el patrimoni territorial de l'Església occidental.

S'havien creat així, tot d'una, els **Estats Pontificis** i convertit el Papa de l'Església romana no només en un més poderós propietari de terres/feus que abans, sinó en un vertader cap d'Estat: un *inter pars* en l'àmbit terrenal, però amb l'afegit de ser únic en el terreny “espiritual”. Un doble poder.

A partir d'aquest moment la “cadira/tron de sant Pere” es convertí en una presa enormement cobejada no només per les grans famílies de Roma sinó també per les diferents monarquies regnants a Europa.

¹⁹ Meter Lasko, “Preludio del Imperio. El reino franco desde los merovingios hasta Pepino”, a D. Talbot Rice (dir.), *La alta edad media* (Historia de la civilizaciones, vol. V), Alianza,/Labor, Madrid/Barna., 1988, p. 335.

²⁰ J.M. Mínguez, o.c., p. 42.

²¹ José Maís Mínguez, *Las claves del período carolingio (723-879)*, Planeta, Barna., 1991, p. 24.

Carlemany (742-814)²²

Rei dels francs [768-814], rei dels llombards [774-814] i emperador d'Occident [800-814]

Fill i hereu de Pipi, Carles (Carlemany), després de repudiar a la seva muller llombarda i de la mort del seu germà Carloman, reaccionà immediatament en defensa dels estats papals quan aquests són envaïts per Desideri (successor del rei longobard d'Astolf). Carlemany ratifica l'anterior donació de Pipi i l'amplia amb noves donacions territorials, alhora que incorpora el regne llombard al franc, establint-hi nobles francs. Però també fa valdre el seu títol de "patrici de Roma" i assaja de controlar els assumptes de l'Església (elecció del bisbe de Ravena, ...) i imposant que el papa **Lleó III** [795-816] el coronés Emperador la nit de nadal de l'any 800.

Lleó III, d'origen humil, fou elegit papa malgrat la total oposició de la noblesa romana. A l'any **799** ha de fugir de Roma i dirigint-se a Paderborn (Alemanya) demanà asil a Carlemany. Al front d'un exèrcit, comanat per legats imperials, el papa torna a Roma. Com que la situació no es normalitza, Carlemany en persona compareix a Roma per tal de "restablir la pau de l'Església, greument pertorbada" i es feu coronar "emperador dels romans" (25 de desembre de l'any **800**). Recíprocament, a continuació, el Papa s'agenollà davant l'Emperador, patentitzant que l'Església el reconeixia com el seu cap temporal.

Més enllà de contingències històriques concretes i de versions i interpretacions llegendàries, el fet a destacar és que Església-Papat es divorciaren definitivament de l'Imperi oriental i que ha començat la infància d'Europa²³ i la seva transformació en un Imperi cristià.

Cristianització d'Europa, el mètode²⁴

Barbarització de l'Església

La cristianització d'Europa es practica no sols partint de la "conversió" del rei i esperant que aquest fet produeixi el seu efecte. Cal accelera-la. Enfront de Bizanci,

²² V. sobre Carlemany: Wolfgang Braulfels, *Carlomagno*, Salvat, Barna, 1985 (1972), 184 p. I el fonamental: Henri Pirenne, *Mahoma y Carlomagno*, Alianza, Madrid, 1985 (1970), 234 p.

²³ Robert Fossier, *La infancia de Europa (siglos X-XII)*, vol. I, Ed. Labor, Barna, 1984 (1982), 475 p.

²⁴ Jacques Le Goff, "El cristianismo medieval en Occidente desde el Concilio de Nicea (325) hasta la reforma (principios del siglo XVI)", a *Las religiones constituidas en Occidente y sus contracorrientes*, Siglo XXI, Madrid, 1984 (1972), pp. 124-5.

Europa ha d'afermar la seva unitat religiosa i ho fa bàsicament amb l'aplicació literal del "*compelle intrare*" d'Agustí d'Hipona.

En els pobles germànics, com els dels saxons, assentats a les fronteres nord orientals del regne franc, la política expansionista de Carlemany s'aplica no només en expropiar-los-hi terres i entregar-les als seus nobles per tal d'assegurar-se la seva fidelitat, sinó també en convertir-los en tributaris i en cristians. Recolzats per l'exèrcit, missioners francs procedeixen a una sistemàtica "**evangelització forçada**" de la població: matances, destrucció de poblacions resistents, baptismes col·lectius, exhibició de "miracles", legislacions especials (amb condemnes a mort per accions que s'oposin a l'actuació dels clergues enviats per l'Església catòlica-romana i a la doctrina que monopolitza en general). I, ineludiblement, imposant "delmes"²⁵.

Les operacions de conquesta i càstigs brutals, per fer front a les resistències i rebel·lions que es produeixen, es complementen a la construcció d'una "cadena de fortificacions" (marca fronterera). Semblant actuació es reproduirà, anys després, en els territoris de la *Marca Hispànica*.

Les actuacions conjuntes de Carlemany i l'Església durant aquest període "*constitueixen, per dret propi, una de les cimes de la brutalitat i de la barbàrie humana*"²⁶: assassinat sistemàtic d'hostatges; "conversió" al cristianisme sota pena de mort; prohibició de ritus pagans sota pena de mort; càstig de les ofenses a la "sensibilitat" cristiana, ofenses a l'Església o al clergat amb pena de mort; violació del dejuni, pena de mort; embargament dels bens per no pagament dels delmes eclesiàstics imposats per Carlemany; ...

Davant del fracàs d'aquests mètodes brutals, per primera vegada en la història d'Europa/Occident es procedeix a la pràctica sistemàtica de deportacions massives. "nombrosos contingents de població saxona són traslladats a l'interior del regne franc, mentre que en el territori saxó s'hi estableixen camperols francs i esclaus obodrites, antics aliats dels francs".²⁷

Paral·lelament es creen nous bisbats (a Bremem, Minden, Verden, Münster, Osnabrück,...) sufraganis de Magúncia i Colònia.

Mentre els bàrbars es fan (per força) catòlics, l'Església, pel seu torn, es barbaritza i esdevé violenta, injusta, punitiva. L'objectiu de cerca, en la teòria, de la unitat i

²⁵ Impost anual que els habitants d'un país oficialment cristià estan obligat a pagar a l'Església, consistent en la dècima part (*decimum*) de la seva producció agropecuària o dels guanys fets (amb indendècia dels impostos que ha de pagar a l'estat o representants). V. Manuel Teruel Gregorio de Tejana, *Vocabulario básico de la historia de la Iglesia*, Crítica, Barna., 1993, pp. 130-157.

²⁶ J.M. Mínguez, o.c., p. 40.

²⁷ Id. P. 41.

exclusivitat de l'Església "celestial" d'Agustí ha abocat, en la pràctica, a la fragmentació de l'Església real en esglésies nacionals. Es produeix una etapa de franc domini de la Ciutat terrenal, el sobirà, sobre la Ciutat divina, l'Església.

El judici de Déu

Exemples d'aquesta barbarització són l'adopció dels **judicis de Déu o ordalies**²⁸, tradicionalment practicades pel poble germànic i que el cristianisme dels carolingis adopta per aplicar-los a aquest mateix poble. Si l'acusat sobrevivia o quedava indemne a l'experiència (immersió en aigua bullint; llençar a algú a un riu o llac amb una pedra al coll, posar la mà al foc, caminar sobre brases ardents,...) era una prova de la seva innocència. "*Justícia divina i justícia terrestre tendien a confondre's en una mateixa barbàrie*".²⁹

A l'any 809, Carlemany legalitzà aquestes pràctiques, manant que "*tots dipositin la seva confiança en els judicis de Déu*".³⁰

En l'aspecte doctrinal, la "barbarització del cristianisme" es manifesta també en les **penalitzacions** penitencials imposades. És en aquesta època quan sorgeix el llistat dels pecats (v. *infra*) i els "manuals de penes" segons l'estatus social del pecador. Per bé que afecten a contribucions o reparacions materials, consistiren inicialment durs càstigs corporals (llargues oracions amb els braços en creu, genuflexions repetides, abstinències, 100 a 700 fuetades, amputació d'una mà, ...).³¹

Lenta conquesta del poder de l'Església sobre el poder terrenal

833: Precedint en més de dos segles l'exhibició del poder papal sobre el terrenal (de Gregori VII sobre Enric IV, v. *infra*) i reproduint el gest d'Ambrosi sobre l'emperador Teodosi (v. *supra* p. 449), **Lluís el Pietós** [814-840], fill de Carlemany, ha de sotmetre's

²⁸ Quan Esperanza Aguirre, l'any 2014, exclamà " ... *claro que sí, pongo la mano en el fuego por Ignacio González*" feia una implícita referència a aquestes pràctiques bàrbares.

²⁹ J. Le Goff, o.c., p. 104.

³⁰ A. Vauchez, o.c., p. 26.

³¹ Una variant col·lectivitzada d'aquest Judici de Déu la retrobarem en la matança indiscriminada durant la croada contra els càtars (v. *infra*). Una modalitat sorprenent i recargolada del Judici de Déu és exhibida al nord de França en el segle XII, consistent en tirar al fons d'un llac els acusats d'heretgia: aquells que tornaven a la superfície eren considerats culpables i entregats a un linxament popular. També retrobarem variants del Judici de Déu en nombroses pràctiques de la Inquisició i en el genocidi espanyol a Sud-Amèrica, amb la horripilant "laceració per gossos" ("*... según lo que este perro hacía, pensaban los cristianos que Dios ...*". V. Laurette Séjourné, *América latina, vol. I Antiguas culturas precolombinas*, Siglo XXI, Madrid, 1987, p. 65).

a penitència pública, a Saint-Médas de Soissons, per haver faltat als deures envers els seus fills. Per descomptat que el “príncep” és cristià (i suposadament “pietós”); però es tracta de la conducta (no de la fe), que ha de constituir un model pels seus súbdits. S’adverteix/amenaça al rei que l’Església pot retirar-li la seva “cobertura” si no compleix amb les normes morals que dicta i en té el monopoli. Església i Estat han d’actuar conjuntament, coordinadament, servint-se una de l’altre. El monopoli de la força/violència per l’Estat, la força moral i doctrinal per l’Església, degudament complementades per tal d’obtenir la submissió, l’obediència, la cohesió i una exclusiva identitat grupal.

Quan la maquinaria Estat-Església es posa en marxa és imparable.

895: es precedeix a la “conversió” forçada a la “doctrina cristiana” dels xecs de Bohèmia.

A l’any **925** té lloc l’entrada dels croats a la cristiandat llatina, per mitjà de la concessió que el papa **Joan X** [914-928]³² fa de la corona real de Croàcia a Tomislau I.

955: Otó I, reprèn la política evangelitzadora de Carlemany. El 966 s’obté la conversió forçada dels polonesos.

987: Amb la mort Lluís V (el darrer carolingi) s’extingeix la “nissaga modèlica” de la cristiandat occidental, configurada per una *ecclesia* dirigida per l’emperador consagrat (cesaropapisme).

Amb **Hug Capet** [987-996] s’inicia una nova dinastia.

En resum: “A l’època carolíngia, el cristianisme es reduí a pràctiques exteriors i a l’obediència”, imposant als fidels una perpetua submissió. Un cristianisme forçat i superficial, molt allunyat del *cristisme* primer. “Un occident superficialment cristianitzat”. Una “civilització de la litúrgia”³³, una “concepció administrativa de la religió”, en la que “la pràctica religiosa representa més una obligació de l’ordre social que l’expressió d’una adhesió interior. “Tots els súbdits de l’emperador cristià... han d’adorar al mateix Déu”. “La fe es considera, abans que tot, un patrimoni que l’emperador té l’obligació de preservar i de transmetre (imposar) en la seva integritat”.³⁴

³² Protegit de Teodora, muller de Teofilacti, fou consagrat primer bisbe de Ravena i després aixecat al tron pontifici. Lluità al costat de l’emperador contra els sarracens. Va coronar a l’emperador Berengari. Quan aquest fou assassinat, la senadora Marozia, filla de Teofilat, ordenà destituir el papa i el seu empresonament en el castell de Sant’Angelo fins a la seva mort (probablement assassinat).

³³ André Vauchez, *La espiritualidad del occidente medieval*, Cátedra, Madrid, 1995, pp. 14-20.

³⁴ André Vauchez, *La espiritualidad del occidente medieval*, Cátedra, Madrid, 1995, p. 15.

L'any mil³⁵

954: Comença a escampar-se la “*gran por de l’any mil*”. Adson, abat de Montier-en-Dei, escriu el Tractat de l’Anticrist, enunciant la fi del món.³⁶

997: Epidèmia de pesta (el “*mal dels ardents*”) i gran manca de menjar per pèssimes collites. El diable està a tot arreu. La causa de tot és “el pecat”. Cal practicar penitències múltiples i públiques (p.e. dejunar)³⁷. Es treuen dels sepulcres els cossos dels sants i es passegen en grans processons.

Amb “temor, penitència i fervor” la cristiandat esguarda l’any mil. Una por que no va lligada al mil·lenni de la passió de Crist (any 1033) sinó amb l’anunci de la fi del món.

... i tot d’una: l’any mil passa ... Ni l’adveniment de l’Anticrist ni de l’Emperador escatològic ... ni la fi del món han esdevingut.

“Passats uns tres anys de l’any mil, la terra es cobreix d’una blanca túnica d’esglésies”³⁸.

La cristiandat és bicèfala: l’emperador **Otó III** (Sacre imperi Romanogermànic) i el papa per ell posat, el francès Gerbert d’Aurillac, **Silvestre II** [999-1003]³⁹. Tots dos somien amb una *Renovatio Imperii*. Amb l’emperador i el papa, “*la cristiandat ja està pràcticament realitzada en la vesant temporal*”⁴⁰.

Benet VIII [1012-1024], és imposat pel compte de Tusculum (Frascati) i reconegut com papa legítim per l’emperador Enric II (enfront de l’antipapa nomenant pels Crescenci). En agraïment i reconeixement, el papa entregà a l’emperador **el globus i la creu**, símbol del poder universal concedit per Déu.

1049: **Pere Damià**, a el *Libre de Gomorra*⁴¹, dedicat al papa **Lleó IX** [1049-1054], descriu el panorama corrupte de l’Església i reclama l’urgent necessitat d’una reforma (informe sobre l’estat de l’Església).

³⁵ Nenri Focillon, *El año mil*, Alianza, Madrid, 1987 (1952), 240 p.

³⁶ V. Bernard McGinn, *El anticristo*, Paidós, Barna., 1997 (1994), 413 p. José Guadalajara Medina, *Las profecias del anticristo en la Edad Media*, Gredos, Madrid, 1996, 506 p.

³⁷ Un magnífic pal·liatiu de la gana.

³⁸ Rodolfus Glaber, *Historiae sui temporis* (900-1040), M. Prou ed., 1986, llibre III, capítol 4.

³⁹ La família Nomentano, a la mort d’Otó III (1002) assaja de deposar a Silvestre. Fugit, va ser novament tornat a posar a la seu pontifícia per l’emperador Enric II.

⁴⁰ J. Le Goff, o.c., p. 133.

⁴¹ *Liber Gomorrhianus*.

Manifestació de poder: Gregori VII [1073-1085] versus Enric IV. La “penitència de Canosa” (1076)

El toscà Hildebrand (1020-1085) arribà al papat, per aclamació del poble de la ciutat de Roma, a causa de mèrits incontestables. Criat en un monestir cluniacenc (Santa Maria in Aventino), on el seu oncle era abat, havia rebut una educació selectiva i intensiva. Havent estat ordenat, entrà al servei, com assessor, de diferents papes (Gregori VI [1045-1046], a qui acompanyà en el seu exili a Alemanya; Lleó IX [1049-1054], amb qui col·laborà en l'intent, mai aconseguit, de reformar l'Església; Alexandre II [1061-1073], a qui succeí).

L'aclamació, però, no era suficient: calia l'aprovació de l'emperador del **Sacre Imperi romanogermànic**. El jove i inexperimentat **Enric IV [1084-1105]**, malgrat les advertències dels seus assessors, hi donà el *placet*, essent el darrer emperador que tindria aquest privilegi.

Una de les primeres activitats del nou papa fou assegurar, eficaçment, la malmesa supremacia de l'Església sobre el poder temporal, redactant un *Dictatus*:

*“El papa no pot ser jutjat per ningú en la Terra. L'Església mai errà ni pot errar fins la fi dels temps. Només el papa pot destronar a emperadors i reis i dispensar als seus súbdits d'obeir-los. Tots els prínceps estan obligats a besar els seus peus. ...”*⁴²

I, efectivament, a l'any 1077, Enric IV, de 25 anys d'edat, es veié obligat a humiliar-se davant Gregori VII tal com havia previst en el seu *Dictatus*. El fet és famosament conegut com “**la penitència de Canosa**”.

El pols de força entre els dos poders es desencadenà amb la designació imperial de l'arquebisbe de Milà. Gregori VII considerà amb tota llei que en absolut li corresponia a l'emperador poder fer aquest nomenament, ja que no es tractava de cap principat imperial, i amenaçà a l'emperador amb la poderosa arma de l'excomunió: *“Per mandat de Déu omnipotent, prohibeixo a Enric governar els regnes d'Itàlia i Alemanya. Dispensó els seus súbdits de tot jurament prestat o que hagin de prestar; i jo faig extensiva l'excomunió a tota persona que li rendeixi servei com a rei”*.

Enric IV, en resposta convocà un **Concili a Worms** i declarà depositat Gregori VII (*“Ara ja no és papa sinó fals frare”*). Però la mare d'Enric, l'emperadriu Inés, fa costat al papa. I també prínceps Alemanys, ...

Aquest joc de deposicions i excomunions, que acabà amb la humiliació d'Enric IV davant del papa en el castell de la comtessa de la Toscana, Matilde, tia de l'Emperador i fidel a l'Església. El rei és obligat a passar tres dies descalç sobre la neu, sol·licitant el

⁴² *“Dictatus papae”*, a Ángel Vaca Lorenzo, R. Tamales, *Europa: proyecciones y percepciones históricas*. Universidad de Salamanca, p. 46.

perdó papal. L'absolució així obtinguda no és admesa pels prínceps alemanys, els quals escullen un nou rei, Rodolf de Suàbia, fet que genera noves excomunionis i un antipapa.⁴³

Canosa “mostra alhora els orígens de la secularització i afebliment de l'Imperi humiliat i la demostració de la impossibilitat fonamental de posar en pràctica la teocràcia pontifical”⁴⁴.

Les croades (1095-1289)⁴⁵, una eficaç arma de neteja demogràfica i d'externalització de conflictes

“La cristiandat en expansió no prou forta com per absorbir per si sola l'excés de forces noves, recorre aleshores a l'expansió exterior, a la croada”.⁴⁶

La invenció de les croades, més enllà de l'objectiu aparent (explícit) d'alliberar els “sants llocs” (Terra Santa, Jerusalem) de les mans dels musulmans per mitjà d'una guerra “justa i inclús santa”, representa una eficaç solució per:

1. Mantenir ocupats i allunyats als nombrosos cavallers ociosos i conflictius, fills de la noblesa, que guerregen per Europa.
2. Fer una neteja demogràfica, alliberant-se de masses de pobres, bandits i criatures abandonades.
3. Produir una necessària recuperació econòmica d'Occident.
4. Forjar uns sentiments religiosos col·lectius.
5. Donat satisfacció a l'aspiració del pontificat “per imposar els seus somnis de domini universal”.⁴⁷

1ª croada (1095-1099)

Predicada per **Urbà II** [1088-1099] a Clermont Ferran (França) el 27 de novembre de **1095**.

⁴³No és d'estranyar que semblant episodi trobés forma en el geni teatral de Luigi Pirandello, amb el drama *Enric IV. V., Sis personatges en cerca d'autor/Enric IV*, Ed. 62, Barna., 1991, pp. 119-222.

⁴⁴J. Chéline, *Historie religieuse de l'Occident médiéval*, Colin, París, 1968.

⁴⁵Johannes Lehmann, *Las cruzada*, Martínez Roca, Barna., 1989 (1976), 360 p. Amin Maalouf, *Las cruzadas vistas por los árabes*, Alianza, Madrid, 1989 (1983), 309 p.

⁴⁶J. Le Goff, o.c., p. 141.

⁴⁷Emilio Mitre Fernández, *Las claves de la Iglesia en la Edad Media (313-1492)*, Planeta, Barna., 1991, pp. 36-39.

La croada “popular”. El mes següent **Pere l’Ermità**, secundat per Gualteri “don-ningú”, predica una **croada popular**, que es propaga per tot Europa causant un esclat d’“histèria col·lectiva” entre “els que no tenien res i passaven gana” en el si de la crisi demogràfica que seguí a l’any mil. Al llarg de més de mig any, aquest predicador ambulant recorre mitja Europa (Orleans, Champagne, Lorena, Aquisgrà i Colònia, seguint una turba d’uns 15.000 “pobres de solemnitat”. El 20 d’abril de 1096 surt de Colònia amb uns 20.000 individus. Segueixen rutes diferents, mentre arriben a formar una desordenada tropa d’uns 80.000 homes i dones a peu i “nombrosa cavalleria”. Travessen Hongria. De camí vers Constantinoble saquegen i maten les comunitats jueves d’Espira, Worms, Magúncia i Tréveris. Arrasen Nicea i Xerigordon. El 21 d’octubre de 1096 un exèrcit selèucida aniquila els croats populars de Pere i Gualteri que encara sobreviuen.

Europa s’ha alleugerit del pes de 80.000 desocupats i facinerosos, dependents de les “obres de caritat” i de la pràctica del bandidatge.

La croada “oficial”. Cavallers de tot rang (comte Hug de Vermandois, Godofred de Bouillon, comte Raimond de Tolosa, príncep Bohemund de Tarent, duc Nobert de Normandia,...), permanentment conflictius i professionals de la guerra, al front de les seves respectives tropes, surten vers Constantinoble, on hivernen, per continuar i confluir tots els exèrcits davant de Nicea, ciutat que assetgen i saquegen. Travessen Anatòlia. Prenen Antioquia i hi són assetjats per tropes turques. Els caps croats es barallen entre si. El juny de 1099 assetgen i conquereixen Jerusalem, practicant una matança indiscriminada (70.000 habitants de Jerusalem, a tenor del seu aspecte racial, són assassinats amb les espases o cremats dins d’edificis) ...

Els croats s’han establert i constituït en 4 estats (Edessa, Trípoli, Jerusalem i Antioquia).

2ª croada (1147)

Pèrdua d’Edessa (incorporada a l’imperi sarraí de Síria). Per tal de recuperar aquest punt avançat, Europa organitza una croada protagonitzada i participada pels reis Felip August (França) i Conrad III (Alemanya) amb un èxit nul.

3ª croada (1190)

Saladí (general kurd), regent de Síria, captura Jerusalem. Ricard Cor de Lleó, flamant rei d’Anglaterra i Felip II, rei de França i Frederic Barba-roja, emperador del sacre imperi romanogermànic prenen el camí vers Terra Santa. L’emperador morí ofegat en caure, amb l’arnès de cavaller posat, a un riu; Felip II s’afanyà a retornar a França; i Ricard d’Anglaterra, després de fer degollar 2.700 presoners sarraïns i 300 membres de la

família de Saladí i derrotar a aquest en el camp de batalla, hagué de retornar urgentment a Anglaterra per salvar el regne i els seus feus a França de les urpes del seu germà i del seu camarada croat Felip II. Jerusalem continua en poder dels musulmans.

Croada dels infants (1212)

Una primera onada de 20.000 infants francesos són embarcats a Marsella; en comptes de dur-los a combatre i complir les “ordres de Déu” són venuts com esclaus en diferents mercats mediterranis. 30.000 infants alemanys creuen els Alps; els que sobreviuen la travessa s’encaminen a Gènova, on un nombrós grup s’hi estableix. La resta conflueixen sobre Roma per rebre la benedicció del papa Inocenci III, el qual els mana retornar a casa.

5ª croada (1228-1229)

Després de nombrosos intents fallits, **Frederic II**, net de l’emperador “barba roja”, excomunicat pel papa, entra “pacíficament”, l’any 1229, a la “ciutat santa” (en poder musulmà des del 1187), coronant-se rei de Jerusalem i establint-hi un “*estat d’anarquia institucionalitzada*”⁴⁸. Fou una “victòria inútil”⁴⁹. Jerusalem és ocupada, destruïda i abandona per hosts musulmanes. El 1244 s’acaba rendint als turcs. Més de 2.000 cristians són assassinats i només uns 300, dels 6.000 que han aconseguit sortir de Jerusalem, aconsegueixen arribar al port Jaffa. Frederic II torna a Sicília (10,VI,1229) i un any més tard Gregori IX [1227-1241] li “aixeca” l’excomunió.

6ª croada (1248-1270)

A l’any **1244**, per iniciativa pròpia, sense prèvia convocatòria papal, Luis IX de França [1226-1270] (sant Lluís), després de guarir d’una greu malaltia, “pren la creu” (de croat). Empren el viatge quatre anys més tard (**1248**).

A l’any 1251 es produeix al nord de França un moviment popular, integrat per 60.000 seguidors: la **Croada dels Pastors**. El seu objectiu és rescatar el rei Lluís, però no anà gaire més enllà de París, rebutjats per Blanca de Castella (muller del rei absent).

⁴⁸ Steven Runcinan, *Historia de las cruzadas*, 3 vol., Alianza, Madrid, 1985-1987 (1950.1954).

⁴⁹ J. Lehmann, o.c., p. 294.

L'any 1269, sortint de Barcelona, el rei Jaume I [1218-1276] comença una croada... però el mal temps l'obliga a tornar el gros de la flota catalana. Només un reduït contingent desembarca a Acre i, sense presentar cap lluita, retornen a Catalunya.

1279: Lluís mor a Tunísia, a causa d'una epidèmia, havent fracassat en l'intent de vint anys de durada.

Balanç final

1. El punt de vista occidental

*“Si es jutgen els seus resultats per l'objectiu declarat de netejar de musulmans els Sants Llocs, l'empresa en conjunt pot considerar-se un gegantí fracàs, doncs al final no només Palestina i tot el Proper Orient varen quedar sota el domini de l'Islam, sinó també tota la cristiandat oriental de Bizanci”.*⁵⁰

2. El punt de vista musulmà

Al final de les croades, *“els musulmans no només havien arrancat d'arrel els Estats francs d'Orient després de dos segles de colonització, sinó que a més s'havien recuperat tant bé que s'afanyaven a llençar-se de nou, sota l'estendard dels turcs otomans, a la conquesta de la mateixa Europa. El 1453, Constantinoble cau a les seves mans; el 1453, els seus genets estaven acampant davant les muralles de Viena ...”.*⁵¹

En resum: 3 milions de morts.⁵²

Croades “interiors”

Croada contra els albigesos/càtars (1209-1249)⁵³

Promoguda pel papa **Innocenci III** [1196-1216] i aprofitada pels cavallers francesos del nord, encapçalats pel brutal Simó de Montfort, per saquejar i matar

⁵⁰ J. Lehmann, o.c., p. 317.

⁵¹ A. Maalouf, o.c., p. 285.

⁵² Matthew White, *El libro negro de la humanidad*, Crítica, Barna., 2013 (2011), pp. 146-158. Altres autors estimen el nombre de morts en 5 milions (Henry William Elson, 1921) i 9 milions (John M. Robertson, 1902).

⁵³ Martín Alvira, Muret, 1213, *La batalla decisiva de la cruzada contra los cátaros*, Ariel, Barna., 2008, 438p.

indiscriminadament als pobladors de Provença i integrar-los finalment al regne de França.⁵⁴

Resum: Un milió de persones exterminades.⁵⁵

Croada contra el musulmans hispànics (Navas de Tolosa, 1212)

Organitzada pel rei Alfons VIII de Castella, l'arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada i el papa **Innocenci III**.⁵⁶

Croada contra els catalans (1285)⁵⁷

El projecte de realitzar una croada contra **Pere II** el gran [1276-1285], Catalunya i els catalans ve covant-se i preparant-se des de l'any 1282, ordit pel papa **Martí IV** [1281-1285] - el francès (Simó de Brie), ex conseller de sant Lluís, rei de França- i **Felip III l'ardit**, rei de França [1270-1285], per causes i raons exclusivament polítiques: l'herència de Sicília que rep Constança, muller de Pere II, i que el papa assigna a Carles d'Anjou.

La butlla d'excomunió afectant a tots el súbdits de Pere II fou promulgada el 18 de novembre de 1282, però la croada pròpiament dita començà el 23 de març de 1283,⁵⁸ amb un formal i protocol·lari decret del papa Martí IV privant Pere dels seus regnes de Catalunya i d'Aragó. Dos mesos més tard, el 27 de maig, es confirmà la sentència alliberant de l'obligació de vassallatge als súbdits de Pere.⁵⁹ El 26 d'agost el Papa posà a la disposició d'un fill del rei de França el títol de rei de Catalunya-Aragó.⁶⁰ El 10 de gener de 1284, encara, el papa s'adreçà per carta a Felip l'Ardit recordant-li totes les greus malifetes ("*propter graves injurias*") comeses per Pere ("*perversionum coronatum dicti Petri*") contra l'Església i contra Carles d'Anjou, i l'exhorta que esculli

⁵⁴ Jordi Ventura, *Pere el catòlic i Simó de Montfort. Els càtars, Catalunya i les terres occitanes*, Ed. Selecta-Catalònia, Barna., 1996, 340 p. Xavier Escura, *Crònica dels càtars*, La Magrana, Barna., 2002, 223 p. René Neil, *Los Cátaros*, Martínez Roca, Barna., 1989, 171 p. Jesús Mestre i Godes, *Els càtars. Problema religiós, pretext polític*, Ed. 62, Barna., 1995, 272 p. Jordi Ventura, *Els heretges catalans*, Ed. Selecta, Barna., 1976, pp. 40-71. Paul Labal, *Los cátaros. Herejía y crisis social*, Crítica, Barna., 1988 (1982), 237 p. Malcolm D. Lambert, *La herejía medieval*, Taurus, Madrid, 1986 (1977), pp. 125-168.

⁵⁵ M. White, o.c. p.162.

⁵⁶ José Maria Minguez, *La Reconquista*, Historia 16, Madrid, 1989, 237 p. Philippe Contamine, *La guerra en la Edad Media*, Labor., Barna., 1984 (1980), pp. 70-73. José Ángel García Cortázar, *La época medieval* (Historia de España, vol.2, dir. M. Artola), Alianza, Madrid, 1988, pp.103-150.

⁵⁷ Mercè Homs i Brugarolas, *Història i vida de Guillem Galceran de Cartellà*, en premsa, pp. 204-220.

⁵⁸ ACA Cancelleria, registre 310.

⁵⁹ ACA Cancelleria, registre 467.

⁶⁰ ACA Cancelleria, registres 455 i 456.

i designi oficialment quin dels fills de rei de França, "*excepto primogenito*", ha de ser investit rei d'"*Aragonie*".

El 5 de maig de 1284, la corona de Catalunya-Aragó⁶¹ és oficialment i solemnement imposada, a París, a Carles de Valois, fill de Felip III l'*Ardit*.

El 13 de maig de 1284, el papa concedeix al rei de França, per tal de finançar l'exèrcit croat, la part del delmes (òbol de sant Pere) que el papat percep dels fidels de la cristiandat, ⁶² doncs no es tractava d'una guerra d'un reialme contra un altre reialme cristià i europeu; es tractava, novament, d'una croada, semblant a la que costà la vida, el 1213 a Pere I, *el Catòlic* (croada contra els catarcs).

La predicació al llarg d'Europa de la croada contra Catalunya s'allargà durant 2 anys (1283-1285). Arranjar una Croada comportava una grandiosa organització i coordinació de forces i voluntats de diferent complexitat. El potent i coercitiu aparell humà de l'Església, la clerecia, fou mobilitzat al llarg de tota la cristiandat occidental, amb la pertinent concessió d'indulgències i la promesa ("*esperança*") d'un substanciós botí.

Al regne de Catalunya-Aragó, el 15 de maig de 1284, l'infant Alfons ordena als clergues del territori que actuïn severament, "*pena capiti puniatis*", si algun eclesiàstic ha fet pública la sentència papal.⁶³

Al llarg del territori francès, els predicadors de la Croada, "*empresa de religió*", recorden als senyors feudals l'obligació de participar-hi per causa del lligam que tenen amb el seu rei, principal braç armat dels estols croats.

Nombroses dones i criatures s'adheriren als predicadors, entonant cants i repetint conjurs; a ells, també, se'ls hi ha promès guanys d'indulgències redemptores dels seus pecats, indulgències que podien obtenir amb un gest tan simple com llençar una pedra i provocar algun mal als súbdits del rei excomunicat, alhora que diguessin: "*Je fette cette pierre contre Pierre pour gagner l'indulgence*".⁶⁴

El 6 de maig de 1285 es dona per organitzat el potent exèrcit, amb la seva complexa maquinària de guerra, que ha de procedir finalment envair Catalunya.

L'avançada de l'exèrcit francès estava formada per "*rivaldos*", bandes de bandits i vagabunds que arrossegaven i empenyien carretons en els què hi transportaven

⁶¹ No la de València, doncs el Papat no té sobre aquest regne cap potestat o domini eminent, essent les conquestes de Mallorca i València, fetes per Jaume I, posteriors a la donació dels regnes de Pere I al Papat.

⁶² CINGOLANI, Stefano Maria, *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*, Institut d'Estudis Catalans, Barna., 2006, p. 498, nota 592 (registre 582).

⁶³ VINKE, Johannes. "El entredicho de 1283-1285 " a *Investigación y Progreso*, 1936, doc. 25.

⁶⁴ De fet, una traducció distorsionada de "*Contra Petrum d'Aragó pro indulgentia lapidem istum mito*" (*Gesta Comitum Barchinonensium*). PELLA i FORGAS, Josep, *Historia del Ampurdan*, ed. Empúries, p. 474.

queviures, farratge pels cavalls i que serviren per transportar el botí que s'anés aconseguint; per tota arma duïen un bastó o una barra de ferro, sumant en total uns **cent mil homes**.⁶⁵

El cos primer de l'exèrcit pròpiament dit l'integraven uns **cinc mil cavallers**, sota els estandards dels senescals de Tolosa, de Carcassona, de Belcaire, del senyor de Lunell i del comte de Foix. Flanquejats, a més, per **tretze mil ballesters** a peu.

El següent cos el formava la host del Languedoc i de la Borgonya, amb un total de **setanta mil homes**.

Un tercer cos era presidit per l'oriflama del rei de França amb **tres mil cavallers** degudament armats, protegint a Felip *l'Ardit* i els seus dos fills, Felip de Navarra, futur Felip *el Bell*, i Carles de Valois, rei nominal de Catalunya i Aragó, a més de **vuitanta mil peons** procedents de França, Picardia, Normandia i el comtat de Flandes, amb nombrosos alemanys, flamencs i d'altres integrants de procedència vària.

La rereguarda estava constituïda per **sis mil cavallers** armats, sota l'estendard de Sant Pere, amb el Cardenal Cholet custodiant el "*tesor de Sant Pere*", amb el qual es finançava la Croada.

A més d'aquest impressionant exèrcit de terra, Felip *l'Ardit* havia fet construir i aparellar un importat aparell marítim⁶⁶, integrat per un centenar de galeres procedents de les drassanes de Marsella, de Narbona i de Gènova.⁶⁷

Segons Desclot, la host del rei de França sumava, en total, disset mil homes a cavall, divuit mil ballesters i altres cent mil homes de peu.⁶⁸

Un total d'uns dos-cents mil homes, aportats pel bàndol dels croats, constituïa un contingent molt superior al del rei Pere, impossibilitat de comptar amb tot el seu potencial bèl·lic, ocupat la majoria en la defensa de Sicília i la invasió de Calàbria. A més, l'ajut dels seus súbdits catalans no fou unànime; part de l'alt clergat, per exemple, s'oposava a intervenir en una croada endegada pel papa i nombrosos nobles, amb els seus homes de guerra, havien seguit a Pere *el Gran* vers Sicília, on ara hi gaudien de propietats i poder. Fets, tots, que afeblien notablement l'exèrcit convocable per la defensa de Catalunya. Els rics homes aragonesos, pel seu torn, s'abstingueren totalment de fet costat a Pere, malgrat les repetides sol·licituds de comparèixer.

⁶⁵ BOFARULL, Antoni. *El sitio de guerra en tiempo de Pedro el Grande*, Asoc. Lit. de Gerona, 1875.

⁶⁶ DESCLOT, Bernat. Op. cit., cap. CXXXI.

⁶⁷ DESCLOT, Bernat. Op. cit., cap. CXXXI.

⁶⁸ DESCLOT, Bernat. Op. cit., cap. CXXXI.

Pere, necessitat imprescindiblement d'ajut, trameté un missatge urgent al rei de Castella, Sanç IV, nebot seu, per notificar-li la urgència de rebre reforços de cavalleria, però, tot i que "*la resposta fou bona, els fets foren no-res*".

A l'inici de la primavera de 1285, l'orifloma del rei francès havia sortit de París.⁶⁹ A la Ciutat de Tolosa, esperant unir-se a l'estol de Felip l'*Ardit*, s'havien reunit nombrosos cavallers croats. El gruix de la tropa entrà finalment pel Rosselló.

Pere, sortint de Barcelona, prengué el camí de Girona i d'aquí remuntà l'Alt Empordà, acompanyat del comte de Pallars, de Ramon Folch de Cardona i d'altres magnats.⁷⁰

Les tropes franceses i papals penetren a Catalunya pel coll de la Maçana⁷¹ i arriben davant els murs de Peralada. Quan les tropes franceses envaïren la comarca de l'Alt Empordà, en direcció a Girona, els defensors dels castell de Pontós (essent aquest castell de domini reial des de 1276) el lliuraren als invasors. Un cop arribats a les portes de Bàscara, domini senyorial de l'Església, el bisbe de Girona féu obrir les portes de la fortalesa a Felip l'*Ardit*, instal·lant-hi el quarter general per posar setge a Girona.⁷²

Complint amb el mandat papal –igual com havien fet els seus predecessors amb l'emperador Frederic II i amb el rei Manfred de Sicília– el cardenal legat, Jean Cholet, a Llers (Alt Empordà)⁷³, reiterà la deposició de Pere *el Gran* i coronà al comte de Valois, Carles (1270-1325), anomenat també el *Carlot* o del *Chapeau*, de 15 anys d'edat, com a rei de Catalunya i d'Aragó, el qual jurà les constitucions, els usatges i les llibertats de Catalunya, tal com els reis legítims ho havien vingut fent a l'inici de cada nou regnat.⁷⁴

No cal, ara i aquí, continuar detallant el seguit d'esdeveniments que configuraren el desenllaç d'aquesta croada, dintre els quals destaca el setge de la ciutat de Girona (del juny al setembre de 1285) i la desfeta naval de la flota francesa a Roses davant de l'estol de Roger de Llúria). El desenllaç fou finalment favorable a Catalunya, gràcies a una epidèmia de pesta⁷⁵ i les complicacions d'una ferida que el rei francès havia rebut, obligant als croats a fer, a primers d'octubre, una ràpida i global retirada de les terres catalanes.

⁶⁹ MUNTANER, Ramon. Op. cit., cap. 119.

⁷⁰ DESCLOT, Bernat. Op. cit., cap., CXXXIV. Acompanyant a Pere II el comte de Pallars, Ramon Folch de Cardona i altres senyors.

⁷¹ MUNTANER, Ramon. Op. cit., cap. 122.

⁷² PELLA Y FORGAS, José. Historia del Ampurdan, Barcelona, Tasso y Serra, Impresor, 1883, p. 427-486.

⁷³ DESCLOT, Bernat. Op. cit., cap. CLIV, CLV.

⁷⁴ DESCLOT, Bernat. Op. cit., cap. CL, CLII, CLV. PELLA y FORGAS, José. Op. cit., p. 487. MUNTANER, Ramon. Op. cit., cap. 103.

⁷⁵ Atribuïda llegendàriament a les famoses mosques procedents del sepulcre de Sant Narcís, profanat pels francesos. El paper que els seguidors de les profecies escatològiques atribueixen al Casal de Barcelona i en concret al rei Pere II i als seus descendents, ja que la intervenció divina sigui invocada en cada derrota infringida als angevins i pro-papals (güelfs).

Altres formes de poder

El poder de la penitència

A més a més de l'arma de l'excomunió i de la promesa de privilegis de salvació (indulgències), la instauració de la "penitència", prèvia "confessió" dels pecats comesos,⁷⁶ com un sacrament esdevé una poderosíssima arma de control de l'Església sobre tota la població (inclosos els emperadors, prínceps i els *potentes*)⁷⁷.

Ens els primers segles de *crístisme* el procediment penitencial era públic i comunitari, celebrat el Dijous Sant davant del bisbe local, i només s'hi podia accedir una sola vegada en la vida de cada fidel. D'aquesta forma, una vegada rebut aquest sacrament - i fins l'hora de la mort- el fidel quedà sotmès a tota mena de riscos i dubtes sobre la possibilitat de la seva salvació. Progressivament s'establí la possibilitat de repetició de la recepció del perdó (reconciliació amb Déu) a canvi, però, del compliment de multes o penes imposades, restant tot el procés en un àmbit totalment privat i secret, delegant l'Església l'administració d'aquesta competència als clergues.⁷⁸ En el segle VII ja havia començat a difondre's, per monjos irlandesos, el sistema de "*penitència tarifada*", pròleg dels detalladíssims i nombrosos *manuals penitenciaris* ulteriors (amb la seva ineludible classificació dels pecats en irremissibles/imperdonables (inicialment)⁷⁹, capitals⁸⁰, mortals⁸¹ i venials⁸²).

La invenció del Purgatori⁸³

Aquest "tercer lloc" (tal com el va denominar Luter) va inventar-se o crear-se a la segona meitat del segle XII. Fins aquell moment, després de la mort, o et salvaves o et condemnaves⁸⁴. Amb el *crístisme*, et salvaves per la fe en Jesucrist (la gràcia i la justificació) i per pertànyer a l'Església (v. *supra* pp. 384-388). És a dir: o anaves al cel⁸⁵ o a l'infern⁸⁶, i per sempre. Després es posà l'accent en les "bones obres" i, més tard,

⁷⁶ Basant-se Jn 20,23: "A qui vosaltres perdoneu els pecats, els hi quedaran perdonats; a qui els hi retingueu, els hi quedaran retinguts".

⁷⁷ A més a més dels exemples ja esmentats d'Ambrosi sobre Dioclecià i de Gregori VII sobre Enric IV, cal esmentar el de Gregori IV [827-844] sobre Lluís el pietós (833).

⁷⁸ Günter Koch, "Penitencia, sacramento de la". *Diccionario de teología dogmática*, o.c., pp. 528-532

⁷⁹ Idolatria, fornicació i homicidi.

⁸⁰ Gula, luxuria, avaricia, ira, acedia ("depressió"), jactàcia, soberbia.

⁸¹ Violació dels 10 manaments de la Llei de Déu, condemnant l'ànima a l'infern eternament, de no mediar l'absolució.

⁸² Faltes lleus comeses sense complet coneixement i voluntarietat.

⁸³ Lacques Le Goff, *El nacimiento del Purgatorio*, Taurus, Madrid, 1989 (1981), 449 p.

⁸⁴ *Enfer et Paradis, L'au-delà dans l'art et la littérature en Europe*. Les csde Conques, nº 1, mars 1995, 427 p.

⁸⁵ Colleen McDannell i Bernhan Langg, *Historia del Cielo*, Taurus, Madrid.

⁸⁶ Georges Minois, *Historia de los infiernos*, Paidós, Barna., 1994 (1991), 485 p.

en el balanç i judici dels pecats que haguessis pogut cometre en vida. Amb el sagrament de la confessió i el perdó dels pecats, la por en el destí post *mortem*, que ja turmentava a Gilgamesh, s'atenuà. Però, i si en arribar el moment de la teva mort encara et quedava algun pecat per confessar i penar?

Amb la invenció del Purgatori, un lloc d'estància provisional on purgar, amb foc i turments, els pecats no "mortals" ni capitals pendents, "la vida del creient experimentarà un canvi en pensar que ja no s'ho juga tot amb la mort".⁸⁷

Aquesta idea fou progressivament incubada i desplegada pel nomenats "pares del Purgatori", un reguitzell de teòlegs que arranca amb Agustí d'Hipona (354-430) i el papa Gregori I Magne [590-604], culminant en el segle XII amb la *Divina Comèdia* de Dante (vol. II, *Purgatori*) i la definició "doctrinal" del Purgatori feta, el 1254, pel papa Inocenci IV [1243-1254].

Sigui com sigui, el Purgatori s'instal·la definitivament en la creença de la cristiandat occidental entre 1150 i 1250, havent salvat la qüestió, plantejada per Tomàs d'Aquino, de com pot ser que una ànima immaterial (que no havia de retrobar-se amb el cos "fins la fi dels temps") pogués ser afectada pel foc del Purgatori.⁸⁸ Solució: "es va dotar a les ànimes separades d'una materialitat *sui generis* i les penes del Purgatori pogueren d'aquesta forma turmentar-les quelcom així com corporalment".⁸⁹

El triomf del Purgatori es mantingué fins el Concili Vaticà II (1962-1965), essent una importantíssima font d'ingressos i de poder per l'Església Catòlica.⁹⁰

La Inquisició o Sant Ofici (*accusatio, denunciatio e inquisitio*)⁹¹

Precedida per modalitats episcopals (Concili de Toulouse de 1222: instauració de tribunals especials; 1224: indicació de pena de mort a la foguera pels heretges; ...), la **Inquisició pontifícia** (o medieval) inicia el seu camí oficial amb **Gregori IX** [1227-1241], l'any 1231, reglamentant i institucionalitzant els processos per heretgia amb la creació d'un tribunal eclesiàstic: *Inquisitio Hereticae Pravitatis*. El seu objectiu primer foren els moviments herètics.

A la constitució *Excommunicamus* pot llegir-se:

⁸⁷ Id. p. 9-10.

⁸⁸ Tomàs d'Aquino, *Summa Theologica*, suppl. quest. 70, art. 3.

⁸⁹ J. Le Goff, o.c., p. 15.

⁹⁰ V. a J. Jubert Gruart, *Diego Ruiz, Prudenci Bertana i La locura de Álvarez de Castro*, CCG Ed./Fund. Valvi, Girona, 2007, p. 130, un dels moltíssims exemples dramàtics derivats de les misses encarregades per la redempció de les ànimes del Purgatori (l'encàrrec testamentari, fet l'any 1874, de 20.000 misses, a raó de 1.000 misses anuals durant 20 anys, per a la salvació de l'ànima de la "tia Florentina" de la família Bertrana).

⁹¹ Edward Burmann, *The Inquisition*, Aquariam Pres, 1984, 248 p.

1. S'entregaran el heretges al braç secular per a la pràctica de la *animadversio debita*.
2. S'excomunicarà a tots els declarats heretges així com als seus defensors, seguidors, amics i inclús a aquells que no denunciïn a les autoritats els heretges que puguin conèixer.
3. Els sospitosos d'heretgia que no es sotmetin a l'expurgació canònica⁹² al terme d'un any, a partir del moment de la denúncia/acusació, es convertiren automàticament en heretges.
4. Es decreta cadena perpetua pels heretges impenitents.
5. Queda negat el dret d'apel·lació.
6. El sospitós d'heretgia no pot ser defensat per cap advocat.
7. Els fills d'heretges seran exclosos de càrrecs eclesiàstics (durant dues generacions).
8. Els cossos dels heretges que en vida no foren castigats, seran exhumats i cremats.
9. Les cases dels heretges convictes serà enderrocades.

Raimon de Penyafort (1171-1275)⁹³, autor de l'intitulat *El Directori* (Barcelona, 1242), manual bàsic de l'inquisidor i ell mateix inquisidor en la pràctica, fou assessor de Gregori IX per la redacció d'aquestes i altres butlles inquisitorials.⁹⁴

Alguns importants (entre molts altres) teòrics de la Inquisició foren:

- Tomàs d'Aquino (1225-1274), dominic, legitimador teològic de la Inquisició.
- El gironí i dominic Nicolau d'Eimeric (1316-1399), inquisidor general de la Inquisició de la corona de Catalunya-Aragó.
- Vicent Ferrer (1350-1419), dominic: "*Que no us falti mai la llenya*".⁹⁵

L'any 1478 es funda la **Inquisició espanyola**, autoritzada pel papa **Sixte IV** [1471-1484]. El seu objectiu, ara, són els jueus (examinar la sinceritat del conversos o "marrans")⁹⁶.

⁹² L'acusat havia de jurar ser innocent i aportar el testimoni/aval d'amics i de veïns (*compurgatores*).

⁹³ Nascut a Santa Margarida i els Monjos (Penedès), dominic. Els seu sepulcre es pot contemplar dins de la Catedral de Barcelona.

⁹⁴ Fet sant per l'Església catòlica, es l'actual patró de l'advocacia de Catalunya i la Universitat de Barcelona dona el seu nom a un Col·legi Major, ubicat a la Diagonal de Barcelona, ...

⁹⁵ Principal responsable del Compromís de Casp.

⁹⁶ Davant del decret d'expulsió del jueus d'Espanya del 1492, marxaren uns 300.000 (perdent tots els seus bens. Uns 50.000 optaren per quedar-se i "convertir-se" al cristianisme, quedant sota sospita. V. Gabriel Albiac, *La sinagoga vacia*, Hiperion, Madrid, 1987, pp. 49-107. Ricardo Garcia Cárce, *Orígenes de la Inquisición Española*, Península, Barna., 1985, 318 p. (on consta l'impressionat llistat de la nòmina de processats per la Inquisició valenciana (1484-1530), pp. 250-314). Antonio Domínguez Ortíz, *Los*

Tot sota l'alta aquiescència dels anomenats "reis catòlics", Isabel de Castella i Ferran d'Aragó. Total: 32.000 mort (foguera).

En haver-los aniquilat, heretges i "falsos conversos" jueus, s'inventà la **caça de bruixes**. Va posar-se en marxa l'any 1484 amb la butlla *Summus desiderantes affectibus* del papa Innocenci VIII [1484-1492]. El llibre *Malleus Maleficarum* (El martell de les bruixes), de Heinrich Kramer i Jacob Sprenger, del 1486, servei de manual detallat per dur a terme el terror que regnà a Europa durant tres segles, a la fi de l'Edat Mitjana i paradoxalment durant el Renaixement, amb un total de 60.000 víctimes (foguera).⁹⁷

Formes d'elecció d'un Papa

- **Per elecció pel poble de la ciutat de Roma.** Un dret abolit en el Sínode Laterà (769)
- **Per elecció pels nobles de la ciutat de Roma** (Sínode de Roma del 862)
- **Per diners (simonia)** (Benet IX [1033-1045])
- **Per imposició imperial** (Climent II [1046-1047], Dàmas II [1048], Lleó IX [1049])
- **Per aprovació imperial, prèvia proposta eclesiàstica**
- **Per elecció eclesiàstica** (Esteve IX [1057-1058])
- **Per imposició de les poderoses "famílies romanes"** (Benet X [1058-1059])
- **1059:** Nicolau II [1058-1061] decreta que es farà per **elecció dels cardenals, i posteriorment referendat pels clergues i finalment del poble**
- **Per aclamació del poble de Roma** (Gregori VII [1073-1085])
- Per mitjà exclusiu d'un **Conclave cardenalici**. El Sínode Laterà de **1139**, celebrat durant el conflictiu pontificat d'**Inocenci II** [1130-1143]⁹⁸, suprimí el requisit de l'aprovació del baix clergat i dels laics⁹⁹

judeoconversos en España y America, Istmo, Madrid, 1988, 224 p. Lluís Marcó i Dachs, *Els jueus i nosaltres*, Pòrtic, Barna., 1977, 463 p.

⁹⁷ A Catalunya, només entre 1616 i 1622, en el decurs de 6 anys, 400 dones van ser processades i cremades vives, acusades de bruixeria.

⁹⁸ El nomenament d'Inocenci II (membre de la família Papareschi) motiva que la família rival dels Pierleoni designés un antipapa (Anaclet II), obligant al papa legítim a refugiar-se a França. Defensat per Bernard de Clairvaux i les tropes imperials de Lotari III pot retornar a Roma. En tornar a Alemanya l'exèrcit imperial, es produeix un nou aixecament a la ciutat de Roma i Inocenci II ha de refugiar-se a Pisa; allà excomunica a l'antipapa; però apareix un de nou (Victor IV). A més de moltes altres facècies, cal posar en l'haver d'Inocenci II l'aprovació de l'Ordre del Temple.

⁹⁹ La modalitat d'elecció cardenalícia del nou Papa per mitjà d'un Conclave, només fou qüestionada durant el Cisma d'Occident (1378–1418).

En una època (**s. XIII**) en que Europa estava dominada pel Papat, la seguretat i estabilitat de cada sobirà continental per mantenir-se en el seu tron depenia en gran mesura de les voluntats, interessos i relacions del Papa contemporani. D'acord amb els seus desitjos i interessos podien maniobrar amb prou eficàcia i força com per ser decisius en el curs de la política de regnes concrets i en la dinàmica política general d'Occident.

La mort, natural o violentament causada, de cada Papa mobilitzava a totes les cancelleries i les ambicions de poderoses famílies no només romanes, exercint pressions de tota mena sobre els cardenals electors. No és d'estranyar, doncs, que, tal com va succeir a la mort d'**Inocenci III**, l'any **1216**, a Perugia, la manca d'acord entre els electors fes impossible el nomenament d'un nou Papa.

Tant per evitar les constants ingerències exteriors com per forçar l'acceleració dels electors, va inaugurar-se la tradició de tancar amb clau les portes del lloc de reunió dels cardenals. La mesura es mostrà eficaç i la resposta no es feu esperar: "*habemus papam*", amb el nom d'**Honori III** [1216-1227].

Onze anys més tard, l'any **1227**, seguint el mateix procediment, el successor a la "càtedra de sant Pere" fou **Gregori IX** [1227-1241]. Un pontificat que prengué decisions polítiques i militars conflictives múltiples, guanyant-se l'enemistat de França, Espanya, Anglaterra i del mateix emperador alemany Frederic II. Finalment, els exèrcits de Frederic II envaeixen Itàlia, arribant fins als afores de Roma. Gregori IX, amb 100 anys d'edat, moria el 21 d'agost de **1241**.

Immediatament produït el decés, deu cardenals electors són tancats, seguint la tradició recent, al *Septizodium*, un sòrdid edifici de la via Àpia, aixecat feia un miler d'anys. Abans, però, els cardenals electors foren emmanillats i fuetejats públicament, per tal d'advertir-los de la conveniència de procedir amb rapidesa i fer-los-hi clarament sabedors en mans de qui s'ostenta el vertader poder (en aquest cas la família Orsini). Nombrosos soldats mercenaris envoltaren l'edifici i d'altres són situats d'alt dels teulats, amb l'ordre de matar a tota persona que assagés entrar o sortir del recinte. Les condicions de reclusió foren extremes de forma programada: subministrament d'aliments en mal estat de conservació, prohibició de buidar els cubells que els servien de latrines, ...; els sentinelles abocant els seus excrements dins dels forats de ventilació de l'edifici (havent segellat amb plom totes les finestres),... Tot i així, necessitaren més de dos mesos per escollir nou papa: **Celestí IV** [1241], que morí dues setmanes després, sense donar temps per consagrar-lo.

En aquesta ocasió és **Frederic II**, emperador del Sacre Imperi romanogermànic [1220-1250], qui pren cartes en l'assumpte, començant a destruir sistemàticament les propietats dels cardenals electors. Un nou Papa és ràpidament escollit: **Inocenci IV** [1243-1254].

A finals del s. XIV es decretà la Capella Sixtina com a lloc fixe de celebració dels Conclaves, reproduint-hi les condicions de clausura estricta i ritual (vigents fins l'actualitat).

Amb el pas de les successions, s'anaren establint noves pautes rituals i formulacions per a la celebració d'un conclave: precinte amb plom de finestres, guàrdies suïssos fent de sentinelles, tres homes davant la porta del Conclave (el comandant de la Guàrdia Suïssa, el prefecte i el governador de la Ciutat del Vaticà), dos torns, cremació de les paperetes de les votacions a la *focune* d'un canó.

A l'any **1550**, amb **Juli III [1550-1555]**, per tal de no danyar les pintures de la Capella Sixtina, s'ordenà la instal·lació d'un estufa amb xemeneia abocant a l'exterior (fum negre: votació infructuosa; *fumata* blanca: votació positiva).

II. L'estat de la Doctrina

1123: El **Concili I Laterà**, amb el papa **Calixte II [1119-1124]** –fill del comte de Borgonya i emparentat amb la família imperial i amb quasi totes les cases regnants a Europa-, és el primer concili que l'Església romana celebra després de la separació de la d'Orient. No es tracta en el Concili cap tema doctrinal, ocupant-se només dels greus problemes derivats del cesaropapisme carolingi. S'encaren, doncs, essencialment problemes relacionats amb el poder: regulació de la “disputa de les investidures” (simonia); consecució de la pau entre el pontificat i l'imperi (excomunió de l'emperador Enric V, recolzat per l'antipapa Gregori VIII; ratificació del Concordat de Worms (1122): renúncia del Privilegi de l'Emperador a nomenar Papa, bisbes,..., reservant en exclusiva el Privilegi a l'Església; retorn dels ben usurpats; promesa imperial de defensar l'Església; ... També s'abordaren temes relacionats amb l'estructura interna de l'Església: prohibició de la cleromàgia, de la cohabitació dels clergues amb dones, que els laics disposessin de bens eclesiàstics; que els bisbes asseguressin el subsidi econòmic dels clergues parroquials, ... es concedeix indulgència plenària (total) als croats, ...

Ni un sol punt sobre la doctrina.

Els concilis que segueixen (**Laterà II [1139]** i **Laterà III [1179]**) es centren en resoldre lluites pel poder dins de l'Església (antipapes), els enfrontaments amb el poder imperial i les condemnes de les heretgies i cismes en curs.

1215: El **Concili Laterà IV**, convocat i presidit pel papa **Inocenci III [1198-1216]**, nebot del papa (Clement III [1187-1191]), a més de fer front a nombrosos temes i problemes

relacionats amb el poder temporal¹⁰⁰, també s'ocupà mínimament de qüestions doctrinals.

Sobre els afers polítics, el papa, que s'autoproclama "**Vicari de Crist**" (i no, com fins aquell moment, simple "vicari de Pere"), vol afermar /restablir la supremacia, autoritat i poder de l'Església en general i especialíssimament del Papat enfront de l'Emperador i del restablert Senat de Roma (representant del poble).¹⁰¹

Quan a la doctrina, el primer dels 70 capítols del Concili Laterà IV presenta una reformulació adjectivada i detallada de la professió de fe:

"Fírmiter crédimus" en Déu un i tri, etern, immens, incommensurable, omnipotent i inefable, creador de totes les coses, visibles i invisibles, això és, de les criatures espirituals i corporals (angèliques i mundanes) i també en la criatura humana, com (és) comú, composta d'ànima i cos. Professem la fe en Jesucrist, unigènit Fill de Déu, encarnat per obra comú de tota la Trinitat, concebut de Maria sempre Verge per cooperació de l'esperit Sant; vertader Déu i vertader home: amb dues naturaleses, però amb una sola persona, la divina; que patí i morí per la salut del gènere humà, davallà als inferns, ressuscità i pujà als cels, des d'on vindrà a jutjar als vius i als morts, per premiar a tots segons les seves obres. Una sola és la Església universal dels fidels, fora de la qual no hi ha salvació. (D. 428-430).¹⁰²

Si es compara aquest *Credo* amb els emesos en els concilis de Nicea (325) (v. *supra* p. 439) i el I de Constantinoble (381) (v. *supra* p.440) es constatarà que, més enllà d'adjectivacions i detalls, el que es remarca és la "salvació per les obres" i pertànyer a l'Església catòlica ("universal").

La fe és una fórmula i una pràctica (confessar-se una vegada a l'any i combregar per Pasqua, amb la promulgació de severes penes en cas d'incompliment)¹⁰³. El **missatge** ni s'esmenta.

Precedint i seguint aquest concili, sota el papat d'Inocenci III, s'inicia la croada contra els càtars/albigens (**1209**) i, també a inicis del segle XIII (**1207**), **Domingo de Guzmán**

¹⁰⁰ Dues actuacions d'aquest papa són els precedents de la croada contra Catalunya de l'any 1285: posar sota la tutela de la Santa Seu el regne de les dues Silícies i l'acceptació del regal de Pere I "el catòlic", pare de Jaume I el conqueridor, del regne de Catalunya-Aragó en feu, amenaçat d'excomunió per voler casar-se amb la consanguínia Blanca de Navarra.

¹⁰¹ Òrgan moderador democràtic restablert per "l'agitador republicà" Arnaldo de Brescia (1090-1155), deixeble de Pere Abelard, creador d'una "república comunal lliure" i cap d'un moviment espiritualista que propugna un retorn al missatge original del *crístisme* (arnaldisme). Fet presoner per Frederic I barba roja i, a canvi de la promesa del papa Adrià IV [1154-1159] de coronar-lo emperador, l'entrega a la cúria romana on és condemnat a mort, penjat i cremat a la foguera.

¹⁰² A. Fàbrega Grau, o.c., p. 177.

¹⁰³ Capítol 21, D. 437-438.

(1170-1221) funda l'**Ordre de Predicadors** (O.P.), coneguts com "dominics", inicialment per donar acollida a dones que hagin abjurat del catarisme i que acaba convertint-se (produint-se un "espectacular gir en la seva actuació") en un violent flagell i repressor del catarisme en concret i de tota heterodòxia o desviacionisme herètic. Organitzats monàsticament, els seus membres fan un estricte "vot de pobresa", tenint per objectiu l'estudi i la predicació de la doctrina catòlica. Coincidint amb la creació de les naixents universitats, ràpidament les seves càtedres són ocupades per dominics que lluiten verbalment pel manteniment de l'ortodòxia doctrinal per mitjà de mètodes dialèctic i racionals. Incorporant l'aristotelisme (assajant de destronar el platonisme tradicional i vigent en la doctrina cristiana), el dominic **Tomàs d'Aquino** (1225-1274) construeix l'imponent edifici de l'escolàstica: Déu es pot conèixer per la raó. L'O.P. fou l'ànima i la força de la Inquisició (i, entre ells, "un inquisidor de primera talla": **Raimon de Penyafort (1180-1275)**, autor d'un dels més importants codis d'interrogació i tortura inquisitorial)¹⁰⁴.

Paradoxalment, el Concili IV Laterà havia condemnat els "Judicis de Déu", alhora que manava que jueus i "sarracens" es distingessin clarament dels cristians "en el modus de vestir".

III. La qüestió del missatge

En aquest clima de cristianisme superficial, de sacralitat indiferenciada i de violència havia quasi desaparegut la primitiva forma de concepció de la fe *cristista*, "no hi havia quasi lloc per la vida interior"¹⁰⁵. ¿Quina és, durant aquesta crucial època de la formació d'Europa, la vigència de missatge cristista?

El mot *spiritualitas* s'empra, a partir del segle XII per referir-se a tot allò que és "independent de la matèria", sense limitar-se a continguts específicament o exclusivament religiosos.¹⁰⁶ El concepte, aplicat a la "vida profunda" del cristià, es diferencia taxativament del de **doctrina** o la fe considerada sota l'aspecte dogmàtic, que els pares de l'Església i diferents concilis havien deixat incompletament fixada.

"El papat i el concili no són més que la façana".¹⁰⁷

"La majoria dels bisbes provenien dels medis aristocràtics i havien arribat als seus càrrecs per raons sobretot polítiques i econòmiques (simonia), vivien com grans senyors i es comportaven més com *potentes* que com homes d'església. Inclús quan conservaven una certa dignitat moral –com va succeir amb freqüència en temps dels

¹⁰⁴ Ferran Valls i Taberner, *San Ramón de Penyafort*, La Hormiga de Oro, Barna., 1998, p. 104s.

¹⁰⁵ A. Vauchez, o.c., p. 29.

¹⁰⁶ André Vaucelles, *La espiritualidad del occidente medieval (siglos VIII-XII)*, Cátedra, Madrid, 1995, p. 9.

¹⁰⁷ J. Le Goff, "El cristianismo medieval en Occidente...", oc. p 183.

Otònides-, els bisbes estaven absorbits per les tasques de gestió del seu domini temporal i per les responsabilitats polítiques que els hi confiaven amb gust els sobirans i els grans. El clergue rural, constituït en gran part per serfs alliberats per ser ministres del culte en les esglésies construïdes pels seus senyors, no brillava ni pels seus coneixements ni pels seus costums ni per instrucció. Molts clergues estaven casats o vivien maritalment. La major part exercien treballs de camp, conreant les terres que constituïen la dotació patrimonial de l'església parroquial ... A les ciutats es dedicaven a tota mena d'activitats profanes, tal com el tràfic de diner, el joc (apostes), la caça,..."¹⁰⁸.

En els monestirs, tot i que la regla de Benet de Núrsia (480-547), tradicionalment considerat pare del monaquisme occidental, continua aplicant-se molt variadament i laxament. Són freqüents els abats laics i els monestirs administrats per procuradors sense escrúpols. Amb els carolingis hi ha hagut, certament, un intent de reforma i normativització de la vida monàstica. I sota Lluís el pietós, l'any 817, s'emet una capitular imposant la regla de sant Benet a totes les comunitats de monjos de l'imperi. Malgrat tot això, amb la gran expansió de l'ordre benedictina els signes de deteriorament de la vida monacal es tornen a fer evidents, presidits per la simonia i la inobservança.

La reforma que es du a lloc a Cluny a partir de l'any 910 i el seu èxit (més de 100.000 monjos d'un i altre sexe) és un important punt d'inflexió que es tradueix, però, més en les formes (litúrgia, arquitectura, jerarquia i organització comunitària) que en la recuperació del missatge.

L'aparició, l'any 1210, de l'ordre mendicant, fundada a propòsit de **Francesco d'Assisi** (1182-1226), significà un inèdit i sorprenent retorn al missatge i la defensa de la pobresa més absoluta ("el *poverello*"), sense cap ambició de poder. Però ràpidament, ja abans de la seva mort, esclatà en el si de l'anàrquica comunitat de seguidors la dissidència.

Segons la particular personalitat i entendre de Francesc d'Assis el retorn de creient al missatge de Crist expressat en els Evangelis era una exigència absoluta. El sistema de vida d'ell i dels seus seguidors havia de reproduir el que interpretava fou el del mateix Jesús i els Apòstols: renúncia no només a tota propietat particular sinó també a la comunitària (indigència absoluta), renúncia a tota aspiració de poder, necessitat de complexes construccions teològiques i manteniment d'una intensa vida contemplativa i exultant, fonamentada en la senzillesa intel·lectual.

Una fracció minoritària, radical (rigorista), "**els espirituals**", es va mantenir fidel als principis fundacionals i propagadora de la imminent arribada de l'Era de l'Esperit de Joaquim de Fiore (una facció, evidentment i lògicament, mal vista pel papa **Inocenci III**,

¹⁰⁸ A. Vauchez, o.c.

paladí de l'exterminació dels càtars i impulsor de la 4ª Croada i de la Croada dels infants).

Els darrers anys del segle XIII i els inicis del XIV foren l'edat d'or dels "espirituals"¹⁰⁹, bàsicament en el midsud de França (Provença), amb figures tant rellevants com Gerard Segarelli i el seu deixeble fra Dolcino (tots dos executats entre 1300 i 1307), Pere Joan Olivi (1248-1298), Ubertino de Casale (1259-1329) i Angelo Clareno (1247-1337).¹¹⁰ El papa Joan XXII [1316-1334], des d'Avinyó, condemna als "espirituals" (butlla "Cum inter nonullos").

Una altra facció, l'*oficial*, els **conventuals**, més moderada, culmina amb Bonaventura de Bagnoregio (1221-1274), contemporani de Tomàs d'Aquino, i general de l'ordre de 1257 a 1274. Aquesta branca del franciscanisme acceptava gaudir de bens materials (tal com recintes conventuals i terres de conreu) sempre que la propietat recaigués en el Papa.

Es produeix una gran separació entre un clergat ignorant i el monacat més culte. Alhora es desenvolupa d'un fideisme (basat en la doctrina i no en el missatge) que progressivament desemboca en l'anarquia, creant un terreny sobre el que aprensivament s'hi llença la Inquisició.

"El fossar entre la devoció d'una elit i la fe dels humils" s'amplia.

I "una elit de devots es destaca de la massa cristiana": són els místics, alçats davant d'una religió doctrinària i esclerotitzada.

El cristianisme i la cristiandat, Europa, s'enfronta a una nova època. Al costat de presentar velles versions del passat immediat referents al poder i a la doctrina, apareix, en l'aspecte "espiritual", una nova *devotio*.

"El cristianisme medieval no ha cristianitzat Europa".¹¹¹ ¿Ho aconseguirà "la reforma"?

¹⁰⁹ V, José Pou y Martí, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Instituto de Cultura Joan Gil-Albert, Alicante, 1996, 745 p. Malcon D. Lambert, o.c. pp. 201-225.

¹¹⁰ Alguns d'ells personatges recreats per Umberto Eco a *El nom de la rosa* (1980)

¹¹¹ J. Le Goff, o.c. p. 191.